

Немеш П.Ф., Феннич В.П.

КУРС ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

ПІДРУЧНИК

Книга 1

Ужгород, 2023

УДК 347.91(075)

Н 50

Рецензенти:

Бобрик В.І., доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва ім. академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

Булеца С.Б., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу Ужгородського національного університету

Немеш П.Ф., Феннич В.П.

Н 50 Курс цивільного процесу: Особлива частина. Підручник. Книга 1. Ужгород: РІК-У, 2023. 524 с.

ISBN 978-617-8276-42-3

У підручнику аналізуються правові інститути особливої частини цивільного процесуального права, їхній зміст та перспективи подальшого розвитку.

Зміст пропонованої праці відповідає програмі навчальної дисципліни «Цивільний процес» для вищих навчальних закладів.

Для студентів вищих навчальних закладів за спеціальністю «Право», аспірантів, викладачів, адвокатів, суддів, а також усіх тих, хто цікавиться проблемами цивільного судочинства.

УДК 347.91(075)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Ужгородського національного університету
(протокол №8 від 19 вересня 2023 р.)*

ISBN 978-617-8276-42-3

© Немеш П.Ф., Феннич В.П., 2023

© ТОВ «РІК-У», 2023

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ	8
Глава 1. Відкриття провадження у справі	8
§1. Право на позов та його передумови	8
§2. Реалізація права на позов	15
§3. Прийняття позовної заяви та правові наслідки відкриття провадження у справі	22
§4. Неприйняття позовної заяви на стадії відкриття провадження в цивільній справі	26
Глава 2. Підготовка справи до судового розгляду	30
§1. Мета, завдання, строк підготовки справи до судового розгляду	30
§2. Зміст стадії підготовки справи до судового розгляду	34
§3. Підготовче засідання як процесуальна форма стадії підготовки справи до судового розгляду	41
§4. Заяви по суті спору на стадії підготовки справи до судового розгляду	46
§5. Судові рішення за результатами підготовки справи до судового розгляду	55
§6. Судові повістки в цивільному процесі	58
Глава 3. ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТІ СУДДІ	64
§1. Медіація у сфері цивільного судочинства	64
§2. Поняття, сутність та підстави стадії врегулювання спору за участю судді	70
§3. Форма та процедура проведення врегулювання спору за участю судді	74
§4. Припинення врегулювання спору за участі судді та правові наслідки	76

Глава 4. Розгляд справи по суті	79
§1. Поняття, мета, завдання та строк стадії розгляду справи по суті.....	79
§2. Судове засідання: поняття, сутність та структура	86
§3. Участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.....	95
§4. Відкриття розгляду справи по суті.....	102
§5. З'ясування обставин справи та дослідження доказів	110
§6. Судові дебати	128
§7. Ухвалення і проголошення судового рішення.....	133
§8. Фіксування судового процесу.....	142
§9. Зупинення провадження в цивільній справі.....	155
§10. Закриття провадження в цивільній справі	165
§11. Залишення позову без розгляду.....	174
Глава 5. Судові рішення суду першої інстанції	186
§1. Поняття, сутність та види судових рішень	186
§2. Зміст рішення суду.....	199
§3. Вимоги, які пред'являються до рішень суду.....	209
§4. Усунення недоліків рішення суду судом, який його ухвалив	215
§5. Законна сила рішення суду.....	224
§6. Ухвали суду першої інстанції.....	234
Глава 6. Спрошене позовне провадження	247
§1. Поняття, значення та моделі спрощеного порядку розгляду цивільних справ позовного характеру	247
§2. Підстави спрощеного позовного провадження.....	258
§3. Порядок розгляду справ спрощеного позовного провадження.....	272
Глава 7. Заочне провадження в цивільному процесі	279
§1. Поняття, значення та моделі заочного провадження	279
§2. Умови заочного провадження	288
§3. Порядок заочного розгляду цивільної справи	297

§4. Зміст та законна сила заочного рішення у справі.....	303
§5. Умови і порядок перегляду та оскарження заочного рішення зі справи.....	306

РОЗДІЛ II. НЕПОЗОВНІ ПРОВАДЖЕННЯ

В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ	314
--------------------------------------	------------

Глава 8. Наказне провадження.....	314
--	------------

§1. Поняття, значення та природа наказного провадження.....	314
§2. Умови винесення судового наказу.....	321
§3. Підстави наказного провадження.....	328
§4. Порядок винесення судового наказу.....	343
§5. Зміст та законна сила судового наказу.....	352
§6. Скасування судового наказу.....	361

Глава 9. Окреме провадження.....	369
---	------------

§1. Поняття, еволюція та сутність окремого провадження. Класифікація справ окремого провадження.....	369
§2. Загальний порядок розгляду справ окремого провадження.....	380
§3. Розгляд судом справ про визнання фізичної особи недієздатною або обмеження її в дієздатності.....	393
§4. Розгляд судом справ про обмеження фізичної особи у відвідуванні гральних закладів та участі в азартних іграх.....	407
§5. Розгляд судом справ про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності	415
§6. Розгляд судом справ про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою....	422
§7. Розгляд судом справ про усиновлення.....	432
§8. Розгляд судом справ про встановлення фактів, які мають юридичне значення.....	451
§9. Розгляд судом справ про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі.....	462

§10. Розгляд судом справ про передачу безхазяйної нерухомої речі в комунальну власність.....	470
§11. Розгляд судом справ про визнання спадщини відумерлою.....	478
§12. Розгляд заяви про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку.....	485
§13. Розгляд судом справ про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу.....	497
§14. Розгляд судом справ про розкриття банками інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб.....	504
§15. Розгляд судом справ про видачу і продовження обмежувального припису.....	513

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВС** – Верховний Суд
- ГПК** – Господарський процесуальний кодекс
- ЄС** – Європейський Союз
- ЄСІТС** – Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система
- ЄСПЛ** – Європейський суд з прав людини
- ЗК** – Земельний кодекс
- ЗМІ** – засоби масової інформації
- ЖК** – Житловий кодекс
- КАС** – Кодекс адміністративного судочинства
- КЗпП** – Кодекс законів про працю
- КК** – Кримінальний кодекс
- КМ** – Кабінет Міністрів
- КПК** – Кримінальний процесуальний кодекс
- КС** – Конституційний Суд
- КТС** – комісія по трудових спорах
- КТМ** – Кодекс торговельного мореплавства
- КУпАП** – Кодекс України про адміністративні правопорушення
- НБУ** – Національний банк України
- РАЦС** – реєстрація актів цивільного стану
- СК** – Сімейний кодекс
- ЦК** – Цивільний кодекс
- ЦПК** – Цивільний процесуальний кодекс

Розділ I

ПОЗОВНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В СУДІ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

Глава 1. ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У СПРАВІ

§1. Право на позов та його передумови

Згідно з Конституцією України кожна особа має право на судовий захист своїх прав та свобод (ст. 55). Наприклад, якщо людину незаконно звільнили з роботи, порушили її право на працю, вона звертається до суду з позовом про поновлення на роботі, захищаючи своє суб'єктивне матеріальне право; або ж у випадку несплати аліментів подається позов про їх стягнення, оскільки було порушене суб'єктивне право на утримання дитини чи іншої особи. Отже, право на позов виступає проявом права на судовий захист у цивільному процесі. Саме тому в ч. 1 ст. 4 ЦПК зазначається, що «кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів».

Право на судовий захист у цивільному процесі може також реалізуватися в отриманні судового наказу або встановленні певного юридичного факту. Крім того, право на судовий захист може бути реалізоване не тільки в межах цивільного, але й інших видів судочинства (адміністративного, господарського тощо).

Таким чином, право на позов у цивільному процесі є вузким поняттям за поняття права на судовий захист. Воно має тільки

відношення до розгляду судом цивільних справ позовного провадження. Право на позов запускає весь механізм цивільного судочинства щодо вирішення правового спору, визначає межі його розгляду та учасників, а тому необхідно належним чином усвідомлювати поняття та сутність цього права.

Оскільки у позові поєднуються дві різнохарактерні вимоги – матеріально-правова та процесуально-правова, то зазвичай розрізняють право на позов у матеріально-правовому значенні та право на позов у процесуально-правовому значенні.

Право на позов у матеріально-правовому значенні – це право на примусове здійснення порушеного суб'єктивного цивільного права. Змістом цього права є вимога позивача примусити відповідача до вчинення певної дії чи утриматися від її вчинення, оскільки добровільно цього досягнути неможливо. Наприклад, у разі істотного порушення вимог щодо якості купленого товару (зокрема виявлення недоліків, які не можна усунути, недоліків, усунення яких пов'язане з непропорційними витратами або затратами часу, тощо) покупець вимагає через суд повернення сплаченої за товар грошової суми або надання йому товару належної якості (ч. 2 ст. 678 ЦК). Отже, право на позов у матеріально-правовому значенні – це право на задоволення матеріально-правової вимоги позивача до відповідача.

Уже тривалий час у юридичній літературі триває дискусія щодо співвідношення права на позов у матеріально-правовому значенні із суб'єктивним цивільним правом, яке захищається. Традиційно суб'єктивне цивільне право розглядається як поєднання таких його властивостей (або структурних елементів): 1) право на власні дії; 2) право на чужі дії; 3) право на захист¹. Саме останню властивість суб'єктивного цивільного права науковці пов'язують із

¹ Зорислава Ромовська. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. Київ: Атіка, 2005. С. 181; Мельников А.А. Правовое положение личности в советском гражданском процессе. Москва: Наука, 1969. С. 59; Цивільне право України. Академічний курс. Загальна частина / За заг. ред. Я.М. Шевченко. Київ: Ін Юре, 2003. Т. 1. Загальна частина. С. 75; Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків: Право, 2011. Т. 1. С. 103.

правом на позов у матеріально-правовому значенні¹. Проте цій концепції протистоїть інша, відповідно до якої право на позов у матеріально-правовому значенні виступає самостійним суб'єктивним правом, відмінним від того суб'єктивного цивільного права, яке захищається. Таке самостійне суб'єктивне право виникає у зв'язку з фактом вчинення цивільного правопорушення та розвивається в межах охоронних правовідносин, водночас суб'єктивне цивільне право, яке захищається, функціонує в межах регулятивних правовідносин та має інакші правопороджувальні факти. На таку відмінність прямо вказав Верховний Суд, пояснюючи особливість строку позовної давності². У межах останньої концепції одні науковці право на позов у матеріально-правовому значенні розглядають як самостійне охоронне *матеріальне* право, що розвивається в рамках охоронних матеріальних правовідносин³, а інші – як самостійне охоронне *процесуальне* право, що функціонує в межах охоронно-позовних (процесуальних) правовідносин⁴.

Не втручаючись у згадану дискусію, відзначимо, що право на позов у матеріально-правовому значенні, яке має самостійний характер, тим не менше тісно пов'язане з суб'єктивним цивільним правом, що треба захистити. Цей взаємозв'язок, зокрема, виражається у виборі матеріально-правового способу (способів) захисту порушеного суб'єктивного матеріального права. Наприклад, якщо майно як об'єкт права власності було знищено, припинило існувати право власності на нього (ст. 349 ЦК), то змістом права на позов у матеріально-правовому значенні буде вимога відшкодувати завдані власнику збитки.

Право на позов у процесуально-правовому значенні – це право на пред'явлення позову до суду. Його реалізація спрямована на

¹ Гурвич М.А. Право на иск. Москва-Ленинград: Изд-во АН СРСР, 1949. С. 142, 145.

² Постанова Верховного Суду від 31 січня 2019 р. у цивільній справі №308/6467/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79684546> (дата звернення: 01.07.2023)

³ Крашениников Е.А. К теории права на иск. Ярославль: Яросл. гос. ун-т, 1995. С. 9–10.

⁴ Осокина Г.Л. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть: Учебное пособие. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2002. С. 467–468.

порушення діяльності суду щодо розгляду матеріально-правової вимоги позивача до відповідача. Саме тому ч. 1 ст. 184 ЦПК визначає, що позов пред'являється шляхом подання позовної заяви до суду першої інстанції.

Право на позов у процесуально-правовому значенні безпосередньо пов'язують із правом на судовий захист. Особа вимагає здійснити правосуддя за певним матеріально-правовим спором. Відмова від цього права є недійсною (ч. 3 ст. 4 ЦПК).

Право на позов у процесуально-правовому значенні доповнює право на позов у матеріально-правовому значенні, оскільки без судового примусу неможливо здійснити захист порушеного суб'єктивного матеріального права. Але наявність права на позов у процесуально-правовому значенні не означає, що в позивача автоматично існує право на позов у матеріально-правовому значенні. Весь цивільний процес ведеться для того, щоб з'ясувати, чи має позивач право на позов у матеріально-правовому значенні. Якщо позивач не володіє суб'єктивним матеріальним правом, яке він просить захистити, відсутнє порушення його суб'єктивного цивільного права, суд повинен відмовити в задоволенні такого позову. Водночас з'ясувати це можна буде тільки після того, як суд розгляне цивільну справу по суті та ухвалить судове рішення, яке набере законну силу. До цього часу тільки передбачається (робиться припущення), що особа володіє правом на позов у матеріально-правовому значенні. Водночас володіння особою правом на позов у процесуально-правовому значенні не передбачається, оскільки суд перевіряє належність позивачу цього права вже під час відкриття провадження у справі. Для цього він повинен встановити передумови права на позов у процесуально-правовому значенні.

Передумовами права на позов у процесуально-правовому значенні є юридичні факти, з якими закон пов'язує *виникнення* цього права в особи в її правовому статусі. У подальшому особа може розпочати реалізацію права на позов у процесуально-правовому значенні, якщо на те буде її воля. У цьому відношенні потрібно розрізняти право на позов у статиці та право на позов у динаміці.

Передумови права на позов у процесуально-правовому значенні зводяться до таких фактів:

1) *позивач та відповідач повинні володіти цивільною процесуальною правоздатністю*. Для того щоб певна особа могла звернутися до суду з матеріально-правовою вимогою до іншої особи, вони повинні мати здатність отримати статус сторони цивільної справи – позивача та відповідача. Якщо такої можливості немає хоча б в однієї з осіб, право на позов відсутнє. Перевіряється дотримання цієї передумови залежно від того, хто виступає на боці сторін справи. Якщо ними є організації, то вони можуть бути стороною справи тільки за наявності в них статусу юридичної особи (ч. 2 ст. 48 ЦПК). У випадку фізичних осіб, то вони повинні бути живими, оскільки в них цивільна процесуальна правоздатність виникає з моменту народження та припиняється в момент смерті або оголошення їх померлими. Саме тому, якщо позивач або відповідач, будучи фізичною особою, помер або їх було оголошено померлими чи припинено юридичну особу, суд відмовляє у відкритті провадження зі справи, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва (п. 6 ч. 1 ст. 186 ЦПК). Наявність у сторін цивільної процесуальної дієздатності не вимагається для виникнення права на позов;

2) *матеріально-правовий спір позивача та відповідача повинен належати до сфери цивільної юрисдикції*. Дотримання цивільної юрисдикції щодо певного матеріально-правового спору перевіряється за правилами Глави 2 Розділу І ЦПК. Ідеться про суб'єктну та предметну юрисдикцію. Необхідність дотримання правил територіальної юрисдикції не належить до передумов права на позов, а має відношення вже до дотримання процедури реалізації цього права. Допоможе краще усвідомити правила цивільної юрисдикції Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» від 1 березня 2013 р. №3;

3) *заявлений до розгляду позов раніше не розглядався судом (третейським судом)*. Дотримання цієї передумови права на по-

зов зумовлено тим, що кожна особа стосовно іншої з приводу одного й того самого предмету та підстави позову користується одним правом на позов. Якщо вона спробує за позовом, який уже суд розглянув та вирішив, ще раз звернутися до суду, така поведінка буде розцінюватися як зловживання правом на позов (п. 1 ч. 2 ст. 44 ЦПК) та дасть можливість застосувати до особи заходи процесуального примусу у вигляді штрафу (п. 2 ч. 1 ст. 148 ЦПК). Доказами, які будуть вказувати на відсутність цієї передумови права на позов, можуть бути такі: а) рішення суду, яке набрало законної сили по спору між тими самими сторонами, з того ж предмету, за тими самими підставами; тобто йдеться про обов'язкову відсутність рішення суду за тотожним позовом; б) судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами; в) рішення суду іноземної держави за тотожним позовом, визнане в Україні в установленому законом порядку; г) рішення третейського суду за тотожним позовом, ухвалене без виходу за межі його компетенції; г) ухвала суду про закриття провадження у справі за тотожним позовом. Як видно, право на позов вважається реалізованим навіть у тому разі, якщо матеріально-правовий спір між сторонами був вирішений третейським судом (тут спрацьовують правила альтернативної цивільної юрисдикції) або матеріально-правовий спір розглядався судом, але не був вирішений по суті і провадження у справі суд закрав;

4) *заявлена до розгляду цивільна справа не розглядається судом на цей момент.* Так, позивач у тексті позовної заяви повинен словесно вказати, що він тотожного позову до іншого суду не подавав (п. 10 ч. 3 ст. 175 ЦПК). Указана передумова права на позов тематично пов'язана з попередньою, оскільки її існування пов'язане із можливістю особи тільки один раз реалізувати право на позов. Заборонено позивачу тотожний позов передавати на вирішення декілька разів до того самого чи іншого суду. Відмінність цієї передумови права на позов від попередньої полягає в тому, що матеріально-правовий спір сторін ще не вирішений і перебуває на розгляді в суді. Підсумкового судового рішення у справі ще не ухвалено. Недотримання цієї передумови може траплятися

у випадку альтернативної підсудності та бажанні позивача маніпулювати автоматизованим розподілом справ між суддями. Такі дії також розцінюються як зловживання правом на позов. Доказом, що буде вказувати на недотримання цієї передумови права на позов є винесена ухвала суду про відкриття провадження у цивільній справі за тотожним позовом.

Усі передумови права на позов у процесуальному значенні можна поділити на позитивні, які є умовами виникнення права на позов, та негативні, які створюють перепони для виникнення в особи права на позов. Перші дві вищеописані передумови права на позов позитивні, інші – негативні.

Наявність передумов права на позов у процесуальному значенні перевіряється суддею під час прийняття позовної заяви. Відсутність одних передумов свідчить про абсолютну неможливість виникнення такого права в особи (наприклад, якщо справа не підлягає розгляду судом за правилами цивільної юрисдикції). Стосовно інших передумов права на позов, то їх недотримання свідчить про неможливість виникнення права на позов на цей момент (зокрема, є рішення третейського суду за тотожним позовом, але в майбутньому таке рішення може апеляційний суд скасувати, відповідно зникне перепона, яка заважала виникненню права на позов у особи). Проте незалежно від того, яка за характером передумова права на позов недотримана (абсолютна чи відносна), суддя повинен винести ухвалу про відмову в прийнятті позовної заяви (ч. 1 ст. 186 ЦПК). Якщо суддя, незважаючи на відсутність передумов права на позов, усе-таки відкрив провадження у справі, він може свою помилку виправити пізніше, але в такій ситуації вже треба виносити ухвалу про закриття провадження у справі ч. 1 ст. 255 ЦПК). У такому разі проявляться самоконтрольні повноваження суду першої інстанції¹.

Дотримання строку позовної давності не виступає передумовою права на позов у процесуально-правовому значенні (п. 2 По-

¹ Микуляк П.П. Самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук. Ужгород, 2020. С. 114.

станови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 р. №2). Це передумова права на позов у матеріально-правовому значенні. Відповідно до ч. 2 ст. 267 ЦК заява про захист цивільного права або інтересу має бути прийнята судом до розгляду *незалежно* від спливу позовної давності. Суд бере до уваги сплив позовної давності, тільки якщо на це спеціально зверне увагу сторона спору до ухвалення судового рішення (ч. 3 ст. 267 ЦК). Тобто якщо відповідач не буде просити суд застосувати наслідки спливу строку позовної давності за всіх рівних умов, суд повинен розглянути поданий позов. Заява про сплив строку позовної давності, як впливає із розширеного тлумачення ч. 3 ст. 267 ЦК Великою Палатою Верховного Суду, може бути подана навіть *після* ухвалення судового рішення. Цю заяву може вирішити не тільки суд першої, але й апеляційної інстанції, якщо відповідач не був належно повідомлений про час і місце розгляду справи, не брав участі у такому розгляді та не мав, відповідно, можливості подати таку заяву в суді першої інстанції¹.

§2. Реалізація права на позов

Для того щоб виник цивільний процес у певній цивільній справі, недостатньо володіти правом на позов (право на позов у статичній). Треба його успішно реалізувати (право на позов у динамічній). ***Право на позов реалізується шляхом подання до суду першої інстанції позовної заяви.*** Це прямо впливає зі змісту ч. 1 ст. 184 ЦПК. Відповідно до приватноправових засад цивільного судочинства, без цієї процесуальної дії неможливе відкриття провадження у справі.

Право на позов реалізується в тому порядку, що визначений законом. Порядок реалізації права на позов отримав у теорії

¹ Постанова Великої палати Верховного Суду від 17 квітня 2018 р. у цивільній справі №200/11343/14-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74963810> (дата звернення: 01.07.2023)